

MANZUM SÖZLÜKLERİMİZDEN TUHFE-İ FEDÂÎ

Halil İbrahim YAKAR*

ÖZET

Manzum sözlükler öğrenim çağına gelmiş çocukların, Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını, temel dilbilgisi kurallarını, sayıları, vezinleri kolayca ezberleyebilmelerini sağlamak için kaleme alınmış, edebî değerlerinden çok öğretici özellikleriyle ön plana çıkan eserlerdir. Son zamanlarda ortaya konulan çalışmalarla klâsik Türk edebiyatı içerisinde bir hayli yer işgal ettikleri gözlemlenen manzum sözlükler, hem metinleri, hem şerhleri hem de Osmanlı eğitim sistemindeki formasyonları itibariyle değerlendirilmeleri gereken eserler konumundadırlar. Antep’li Divan Şairleri adlı çalışmamızı vücuda getirirken manzum sözlük yazar Antep’li şahısların bir hayli yekun tuttuğunu gördük. Antep’li şairlerin yazdığı ve metinleri elimizde bulunan altı manzum sözlük ve 2 manzum sözlük şerhi mevcuttur. Fedâî’nin H.1044/M.1634’te kaleme aldığı *Tuhfe-i Fedâî* adlı eseri Arapça- Türkçe manzum sözlüklerimiz arasında yer almaktadır. Şu an için elimizde iki yazma nüshası mevcuttur. İki nüshadan hareketle oluşturduğumuz tenkitli metne göre Tuhfe-i Fedâî, mesnevî nazım şeklinde yazılmış 39 beyitlik bir mukaddime ile beraber toplam 401 beyittir. Arapça 1211 kelimenin Türkçe karşılıkları gösterilmiştir. Bu çalışmada manzum sözlük yazar Antep’li şairlerden ve Tuhfe-i Fedâî’den söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe-Arapça Manzum Sözlükler, Tuhfe-i Fedai

ABSTRACT

Dictionaries inverse are the works written to teach the meaning of Turkish words in Arabic and Persian, basic gramatical rules, numbers and meters, rather than to teach literary values. Dictionaries inverse written recently and having important place in classical Turkish Literature are needed to be evaluated for their texts, commentrary and the fonctions in the educational system of the Otoman. When we form the classical Poets of Antep, we saw that there are many poets of Antep who written dictionary inverse. There are eight dictionaries inverse that we have now, and written by the poets of Antep. Tuhfe-i Fedâî of Fedâî (1634) are among Arabic- Turkish dictionaries inverse. For now, we have two manuscripts of it. According to the text that we criticized, Tuhfe-i Fedai was written in mesnevi style, and with a 39- couplet- introduction, it has 401 couplets. Turkish meaning of 1211 words were given. In this work, poets of Antep who written dictionaries inverse and Tuhfe-i Fedâî will be facused on.

Key words: Turkish-Arabic verse dictionary, Tuhfe-i Fedâî,

Giriş

Manzum sözlükler öğrenim çağına gelmiş çocukların Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını, temel dilbilgisi kurallarını, sayıları, vezinleri kolayca ezberleyebilmelerini sağlamak için kaleme alınmış, edebî değerlerinden çok öğretici özellikleriyle ön plana çıkan eserlerdir. Klasik tarz dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okutulan sözlükler nazımın hoş ve cazip olması, vezin üzere kolayca okunması, tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmeleri bakımından büyük alâka görmüşlerdir¹.

Son zamanlarda ortaya konulan çalışmalarla klâsik Türk edebiyatı içerisinde bir hayli yer işgal ettikleri gözlemlenen manzum sözlükler, hem metinleri, hem şerhleri hem de Osmanlı eğitim sistemindeki formasyonları itibariyle değerlendirilmeleri gereken eserler konumundadırlar. Klâsik Türk edebiyatındaki yerleri, tarihsel gelişimleri, işlevleri, türleri, sayıları ve isimleri üzerinde ciddi ve doyurucu çalışmalara imza atılmıştır².

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü GAZİANTEP yakar@gantep.edu.tr

¹ Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999, s. 6.

² Atabey Kılıç, “*Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân -I- (İnceleme)*”, Turkish Studies, 1. Cilt 2. Sayı Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 82. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/savi2/makale/kilic.pdf>

Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça kategorilerine ayrılan manzum sözlükler, Osmanlı eğitim sisteminin son zamanlarına kadar hem eğitim kurumlarında okutulmuş hem de bir ihtiyacın sonucu olduğu için Osmanlı matbaalarında basılmıştır³. 10 civarında örneğinden haberdar olduğumuz Türkçe-Arapça manzum sözlüğün Anadolu sahasındaki ilk ve en meşhuru Ferišteoğlu diye bilinen Abdüllatif ibn Melek tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen *Lugat-ı Ferišteoğlu*'dur⁴. Türkçe-Arapça manzum sözlüklerin ortaya çıkma sebeplerinin başında, İslam kültüründeki çoğu çalışmada olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim ve hadisleri doğru anlama ihtiyacı gelmektedir⁵.

Edebiyat ve şiir sanatının ortaya konulmasında dil ve edebî unsurlarından istifade edilen Farsçanın, öğrenilme zorunluluğu, Anadolu'da yazılan manzum sözlüklerin mukaddimelerinde dile getirilmiştir. Daha önce Anadolu'da meydana getirilen Arapça sözlüklerin Farsça izahlı olmalarından hareketle bu sözlüklerin anlaşılabilirliği için Farsçanın bilinmesi gerektiği ifade edilmiş ve Farsçayı öğretmek amacıyla Türkçe-Farsça

- [Ali Alparlan, *Manzum Lûgatler ve Tuhfe-i Vehbî'nin Alfabetik Tertibi*, (Mezuniyet Tezi), İstanbul 1946-1947; Turgut Karabey-Numan Külekçi, *Sünbülzâde Vehbî, Tuhfe (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, Erzurum 1990; Adnan Karaismailoğlu, "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzî", *Millî Kültür*, sayı: 74, Temmuz 1990, s. 60-61; Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993; Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1993; Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şahidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şahidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006; Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996; Necmettin Yurtseven, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2003; Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Remzî*, Ankara 2003; Mehmet Kırbıyık, "Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11, 2002, s. 184-200; Mehmet Dursun Erdem, "Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Luğat-ı Sıbyân Yazması", *Hece, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, sayı: 104-105, Ağustos-Eylül 2005, s. 178-189; Abdülkerim Gülhan, "Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa; Atabey Kılıç, "Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin", *12-13 Nisan 2001 Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler*, c. I, Kayseri 2001, s. 441-447; Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Laçın Yayınevi, Kayseri 2001; Atabey Kılıç, "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği Ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 6-7 Mayıs 2005 Urfa*, (haz. Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2006, s. 186-189; Atabey Kılıç, "Mevlânâ Müzesi Kitaplığı 4026'da Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında", *Mevlana, Mesnevi, Mevlevihaneler Sempozyumu*, 30 Eylül-01 Ekim 2006 Manisa; Atabey Kılıç, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân -I- (İnceleme)", *Turkish Studies*, 1. Cilt 2. Sayı Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 81-100. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi2/makale/kilic.pdf>; "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân -2- (Metin)", *Turkish Studies*, 1. Cilt 3. Sayı Kış 2007, s. 29-71. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi3/atabeykilic.pdf>; Atabey Kılıç, "Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân Şerhi 'Hediyetü'l-İhvan'", *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005, MANİSA; *Turkish Studies*, cilt 1 sayı 1, Temmuz/Ağustos/Eylül 2006, s. 19-28. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi1/makale/kilic.pdf>; Atabey Kılıç, "Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 977'de Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007 ERZURUM; Atabey Kılıç, "Denizlîli Mustafa b. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 6-8 Eylül 2006 DENİZLİ; Atabey Kılıç, *Bosnavî Mehmed Necib Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyetü'l-İhvan (İnceleme-Metin)*, Laçın Yay., KAYSERİ 2007.; Atabey Kılıç, *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şahidî-Sühba-i Sıbyân* Laçın Yay., KAYSERİ 2007.; Atabey Kılıç, "Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2095'te Kayıtlı Mevlevî Mecmûası Hakkında", (Okt. Zehra Gümüş ile birlikte) *Uluslar arası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumu*, 29-30 Eylül 2007, MANİSA; Zehra Gümüş, "Tuhfe-i Şahidî Şerhlerinden Tuhfe-i Mir'in Şerh Metodu", *Mevlânâ, Mesnevi, Mevlevihaneler Sempozyumu*, 30 Eylül-01 Ekim 2006, MANİSA;]
- ³ Sadi Çöğenli, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 7-8, Kasım 2000-Nisan 2001, s. 99-134.
- ⁴ Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 30.
- ⁵ Atabey Kılıç, "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20 (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı) (2006), s. 65.

manzum sözlükler vücuda getirilmiştir⁶. Anadolu sahasında yazılmış ilk Türkçe-Farsça manzum sözlük, Hüsam b. Hasan el-Konevî (ö.1392)'nin *Tuhfe-i Hüsâmî*'sidir. 15 kadar örneği bulunan Türkçe-Farsça manzum sözlüklerin en meşhuru, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî mahlasıyla şöhret bulmuş Muğlalı İbrahim Dede'nin yazdığı *Tuhfe-i Şâhidî*'dir.

16 civarında mevcudu olduğu bilinen Türkçe-Arapça-Farsça sözlüklerin Anadolu sahasında yazılan ilk örneği Behâüd-dîn ibn 'Abdurrahmân-ı Malkaravî tarafından H. 827/M. 1424'te yazılan *U'cûbetü'l-garâyib fi nazmi'l-cevâhiri'l-'acâyib*'dir. Üç dilli sözlükler arasında yer alan ve Mustafa Keskin'in 1758 yılında kaleme aldığı *Manzûme-i Keskin*, Atabey Kılıç tarafından yayımlanmıştır⁷.

Manzum sözlükler genellikle mesnevî tarzında yazılmış bir mukaddime, sözlük kısmı ve yine mesnevî tarzında yazılmış bir hâtîme ile son bulur. Genellikle mukaddimelerde, hamdele ve salveleden sonra müellife dair kısa bilgiler verilir; sebab-i telif, telif tarihi ve tertip özelliklerinden bahsedilerek eser kısaca tanıtılır. Hâtîmelerde de genellikle ebced hesabının sayısal karşılıkları yer alır⁸.

I. Manzum Sözlük Yazan Antepli Şairler

Antepli Divan Şairleri⁹ adlı çalışmamızı hazırlarken manzum sözlük yazar Antepli şahısların sayısının bir hayli kabarık olduğunu gördük. Bu kişilerin hepsi aynı zamanda şairdirlere. Bu şairlerin yazdığı ve metinleri elimizde bulunan 6 manzum sözlük ve 2 de manzum sözlük şerhi mevcuttur. Antepli şairler, manzum sözlüklerin her üç kategorisinde de eserler kaleme almışlardır.

Manzum sözlük yazar Antepli şairler ve eserleri:

1- Şeyh Ahmet-*Nazmü'l-leal*: Mütercim Âsım'ın altı göbek öncesi dedesi olan Şeyh Ahmet (d.?-ö.?) tarafından 1641 yılında yazılan *Nazmü'l-leal* Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Biri tam diğeri eksik iki nüsha üzerinde incelemeler yapan Ömer Asım Aksoy'a ait iki yazma nüsha, şu an, Gaziantep Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin bir yazma nüshası da Çorum İl Halk Kütüphanesi 1880/2 numarada kayıtlıdır. Şeyh Ahmet, Şâhidî'nin Türkçe-Farsça olan *Tuhfe*'sinin her kıtasını vezin ve kafiye bakımından ayrı ayrı Arapça-Türkçe olarak tanzîr etmiştir. Eserin adı ebced hesabıyla telif tarihini göstermektedir. Şeyh Ahmet eserinde hayatına ait bazı bilgiler de verir¹⁰.

2- Abdülmecitzâde Hafız Efendi-*Nazm-ı Ferâ'id*: Antepli Abdülmecitzâde Hafız Efendi tarafından M.1697/1698 yılında, *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak Türkçe-Farsça kaleme alınmış manzum bir sözlüktür. Yazma nüshası Millî Ktp., Yz.A. 507'de kayıtlıdır.

3- Kusûrî Ömer Efendi-*Tuhfe-i Kusûrî*: Kusûrî Ömer Efendi (d.?-ö.1727), Şâhidî'nin Türkçe-Farsça *Tuhfesini* vezin, kafiye, anlam ve üslup birlikliğini sağlayarak tanzîm etmiştir. Eser, 1714 yılında yazılmıştır. Yazma nüshası Süleymaniye Ktp. Tercüman Gazetesi Kitaplığı, Y-319/1'de kayıtlıdır. Eser Kudret Altun tarafından neşredilmiştir¹¹.

4- Abdurrahman Hâkî Efendi-*Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*: Abdurrahman Hâkî Efendi (d.?-ö.1770), *Tuhfe-i Şâhidî*'yi şerh etmiştir. Yazma nüshası Millî Ktp., Yz.A.3263/5 numarada kayıtlıdır. *Tuhfe*'deki bahir ve vezinler hakkında yazılan bu risâle, Arapça kaleme

⁶ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1996, s. 49.

⁷ Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Laçın Yayınevi, Kayseri 2001

⁸ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1996, s. 62

⁹ Bu çalışmayı meydana getirirken klâsik Osmanlı tezkirelerini, son klasik tezkire yazarı Fatîm'den sonra ortaya konulan biyografi tipi eserleri ve mahalli kaynaklı kitap, dergi ve gazeteleri taradık. İncelemenin sonunda XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar klâsik Türk edebiyatı formu dahilinde şiir yazar 117 Antepli divan şairi tespit ettik. Çalışmamız yakında yayımlanacaktır.

¹⁰ Ömer Asım Aksoy, "Nazmü'l-Leali Buldum", *Gaziantep Kültür Dergisi (GKD)*, C.1, s.248; Ömer Asım Aksoy, "Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leal", *TDAY Belleten* 1959, Ankara 1988, s.205-248; Ömer Asım Aksoy, "Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leal Üzerine Tamamlayıcı Bilgiler", *GKD* Broşür Yay., Gaziantep 1961; Abdülkerim Gülhan, "Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.

¹¹ Kudret Altun, *Tuhfe-i Kusûrî, Tanzîm-i Şâhidî* (İncelemeMetin-Sözlük), Laçın Yayınları, Kayseri 2002

alınmıştır. Tahsile yeni başlamış öğrencilerden Tuhfe'yi okuyabilecek zeki çocukları seçmek onlara bahir ve vezinleri hakkında ön bilgi vermek amacıyla yazılmıştır. Eserde önce mısra ve beytin tanımı yapılarak cüzlerine verilen adlar zikredilmiş, daha sonra Tuhfe'deki bahirler ve bunların bazı vezinleri hakkında bilgiler verilerek Türkçe beyitler üzerinde taktileri gösterilmiştir.

5- Abdurrahman Hâkî Efendi-*Sıgu'l-meâl fi Şerh-i Nazmü'l-le'al*: Abdurrahman Hâkî Efendi, Şeyh Ahmet'in *Nazmü'l-leal* adlı sözlüğünü 113 yıl sonra *Sıgu'l-meâl fi Şerh-i Nazmü'l-le'al* adıyla 1755'te şerh etmiştir.

6- Mütercim Âsım-*Tuhfe-i Âsım*: 1798 yılında Mütercim Âsım (1755-1819) tarafından Türkçe-Arapça olarak nazmedilen sözlük 1838'de 70 sayfa olarak Mısır'da basılmıştır. Yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 707 numarada kayıtlıdır. 1251 beyitlik eser, her kıtası 10-18 beyitten oluşan 66 kıtadan meydana gelmektedir. İlme yeni başlayanlarla orta derecede bilenlerin Arapça öğrenmelerini kolaylaştırmak için yazılmıştır. XIX. yüzyıl şairlerinden Esad Muhammet Efendi tarafından şerh edilmiştir¹². Mütercim Âsım'ın *El-okyanusü'l-Basit fi Tercümetü'l-Kamûsü'l-Muhît ve Tibyân-ı Nâfi' der-Tercüme-i Burhân-ı Katı* adlı iki sözlüğü daha mevcuttur.

7- Hasan Aynî-*Nazmü'l-Cevâhir*: Antep'in yetiştirdiği büyük şairlerden olan Hasan Aynî (1766-1837), 1811 yılında *Dürrü'n-Nizâm* adlı Türkçe-Arapça-Farsça manzum bir sözlük meydana getirmiş, on yıl sonra eserini gözden geçirerek yeniden kaleme almış ve adını *Nazmü'l-Cevâhir* koymuştur¹³. *Dürrü'n-Nizâm*'ın yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp T.Y.5493 numarada kayıtlıdır. Bir diğer nüshası da eser üzerinde incelemeleri bulunan Ömer Asım Aksoy'un özel kütüphanesinde. *Nazmü'l-Cevâhir*'in iki yazma nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3284 ve Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 595'te kayıtlıdır. 117 beyitlik bir mukaddime ve her kıtası 13 beyit olan 100 kıtadan oluşmaktadır. Eserde 5000 Arapça 5000 Farsça kelime Türkçe karşılıkları ile birlikte verilmiştir. Eser ilk olarak müellifin nezareti altında 1826'da, ikinci defa da 1834 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, Ahmet Sâfi tarafından *İzzu Zafer* adıyla 1842 yılında şerh edilmiştir (TSMK, Yeniler Kitaplığı, nr.80).

8- Aynî Abdurrahman Zeyneddin adlı Antepli bir yazarın vücuda getirdiği *Manzumetü'd-Dürreti'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* adlı sözlük şu an için elimizde mevcut değildir.

9- Meciddin İnan'ın *Farsça-Türkçe* bir sözlük meydana getirdiğini kaynaklar bildirmektedir ama eser şu an için elde değildir.

10- Muhammet Şakir Efendi'nin, *Gencine-i Güftâr* adlı Türkçe-Farsça mensur bir sözlük kaleme aldığı kaynaklar belirtmektedir.¹⁴

11- *Mehmet Fedâî, Tuhfe-i Fedâî.*

II. Mehmet Fedâî ve Eseri Tuhfe-i Fedâî

Fedâî'nin asıl adı Mehmet'tir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Antep'te belli süre yaşadktan sonra Trablusşam'a¹⁵ gitmiş ve oraya yerleşmiştir. 1619 yılında padişah II.

¹² Dursun Ali Türkmen, *Mütercim Asım Efendi ve Tuhfe-i Âsım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

¹³ Ömer Asım Aksoy, *Hasan Aynî ve Nazmü'l-Cevâhir*, Gaziantep 1959; aynı yazar, "Dürrü'n-nizam ve Nazmü'l-cevahir", *TDAY Belleten* 1960, s.144-171; aynı yazar, "Dürrü'n-nizam-Nazmü'l-cevâhir", *Başınar Dergisi*, S.29, Temmuz 1941. s.713; aynı yazar, "Nazmü'l-Cevâhir" *GKD*, C.2, S.15. s.53; Abdülkerim Gülhan, "Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.

¹⁴ Cihat Erol, *Muhammet Şakir Efendi Hayatı, Eserleri ve Enisü'l-Uşşâk Adlı Divanı*, Gazi Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1995; Abdülkadir Abdulkadiroğlu, "Mahalli Bir Şair: Muhammed Şakir Efendi", *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, 1997, s.501-508

¹⁵ Şu an Lübnan'ın Kuzey Vilayetinin merkezi ve 2. büyük şehri olan Trablusşam, Beyrut'un 85 km. kuzeyinde yer alan bir şehirdir. Osmanlı devleti sınırları içerisinde Trablus ismini taşıyan iki tane şehir olduğu için Osmanlılar Lübnan'daki şehre Trablusşam, Kuzey Afrika'daki şehre ise Trablusgarb ismini vermişlerdir. Trablusşam, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılmıştır. I. Dünya Savaşından sonra Fransızların idaresine giren Trablusşam 1946'da Lübnan'a bağlanmıştır.

Osman (1618-1622) döneminde Samsunlu Ali tarafından Şam Mevlevihânesine¹⁶ bağlı olarak kurulan ve Türkiye sınırları dışındaki en büyük yedi Mevlevihânedен¹⁷ biri olma özelliğini taşıyan Trablusşam Mevlevihânesinin postnişinliğini yapmıştır. 15 Recep H.1065/M.1654 senesinde Trablusşam'da vefat etmiştir¹⁸. Feridüddin Attar'ın *Mantku'l-Esrâr*'ını, *Tercüme-i Mantkut-Tayr El-Müsemâm bi Mantku'l-Esrar* adıyla H.1045/M.1635'te manzum olarak Türkçeye çevirmiştir¹⁹.

Aşağıdaki beyitlerde eserin Türkçeye tercüme edilmesini şöyle dile getirmektedir:

*İstedim kim yâr ile yoldaşıma
Fârsî fehm etmeyen kardaşıma*

*Gördüğüm işittiğimi söyleyim
Anı mânâdan haberdâr eyleyim*

*Ben dahi bir nüsha tahrîr eyledim
Türki dilde anı ta'bîr eyledim*

*Eyledim bin kırk beşinde ibtidâ
Hayrıla yâ Rab ki bula intihâ (vr. 19a)*

Mevlevî olduğunu da aynı eserde söylemektedir:
*Eyledüm seyr-i sülûk-ı Mevlevî
Okudum geh Mesnevî geh Manevî (vr.18b)*

Fedâî'nin H.1044/M.1634'te kaleme aldığı ve Şahidî'nin tuhfesine nazire olarak yazılan *Tuhfe-i Fedâi* adlı eseri Türkçe-Arapça manzum sözlüklerimiz arasında yer almaktadır. Şu an için elimizde aralarında pek nüsha farkı bulunmayan iki yazma nüshası mevcuttur. Bayezid Devlet Ktp. Bayezid 6821 kayıtlı olan nüsha, nesih karakterli ve 26 varaktır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Süleymaniye Ktp. Halis (Esad) Efendi 3190 kayıtlı nüsha ise rika harfleriyle yazılmış ve 16 varaktır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

İki nüshadan hareketle oluşturduğumuz tenkitli metne göre *Tuhfe-i Fedâi*, mesnevî nazım şeklinde yazılmış 39 beyitlik bir mukaddime ile beyit sayıları 9 ile 36 beyit arasında değişen toplam 355 beyitlik 15 kıt'a ve "Hisâb-ı Ebced" başlığı altındaki ebced hesabıyla ilgili 7 beyitlik ayrı bir kıt'a olmak üzere toplam 401 beyittir. Arapça 1211 kelimenin Türkçe karşılıkları gösterilmiştir.

Fedâî, Türkçe-Farsça manzum sözlük yazarı Şahidî'nin eserine *Tuhfe-i Şahidî* adını vermesinden yola çıkarak kendi eserine *Tuhfe-i Fedâi* adını verdiğini söyler.

32	Şâhidî çün o ma'den-i irfân Ola rûhına rahmet ü rahmân
33	Eylemiş çün kitâbîñ itmâmıñ Tuhfe-i Şâhidî komuş nâmıñ
34	Ben dahi bu kitâbı çünki didüm Nâmını Tuhfe-i Fedâi kıdum

¹⁶ Ahmet Kazım Ürün, "Halep, Şam ve Trablusşam Mevlevihânelerinin Günümüzdeki Durumu", *X. Millî Mevlâna Kongresi*, 2002, C.I, s.75.

¹⁷ Prof. Dr. Erika Glaser, "Trablusşam Mevlevihânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Mayıs 1996, s. 27. Trablusşam Mevlevihânesi, Başbakanlığa bağlı Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA) tarafından 2007 yılı restorasyon programına alınmıştır.

¹⁸ Hikmet Turhan Dağhoğlu, *Gaziantep Meşâhiri*, CHP Basımevi. Gaziantep 1939, s.24.

¹⁹ Eserin iki yazması mevcuttur: İ.Ü. Ktp., T.Y. No:767; Milli Ktp., Yazmalar, nr. A.3341. Nesih yazı ile 130 varak olan bu eser, H.1274/M.1858 tarihinde 226 sayfa olarak İstanbul'da basılmıştır.

Eserini H. 1044 yılının Receb ayında, 12 günde tamamladığını bildirir.

- 30 Bunu yazmağa ibtidâ itdüm
Fazlına Hakkın ittikâ itdüm
- 31 Çil çâr u hezâr-ı hicretde
Receb ayında kıtlu sâ'atde
- 390 Bihamdillah ki hayrıla bu nâme
On iki günde erdi ihtitâma

Şair, adının Muhammet (Mehmet), mahlasının Fedâî, memleketinin de Ayıntap (Antep) olduğunu ve o şehirde yorgun düştüğünü mukaddimede belirtmektedir.

- 11 Gerçi nâmım Muhammed idi benim
Mahlasımdur Fedâî şî'r-fennim
- 12 Lîk olmuşdı mevlüdüm Ayntâb
Olmuş idim o şehride bî-tâb

Kendisini fakir ve çaresiz gören şair, asıl vatanından ayrılıp Mevla aşkı uğruna yollara düşmüş, pek çok şehir gezerek en sonunda Trablus'ta karar kılmıştır.

- 9 Ba'dehû ben fakîr ü bî-çâre
Mübtelâ vü garîb ü âvâre
- 10 Vaşan-ı aşldan olup ayru
'Aşk-ı Mevlâ ile olan sayru
- 13 Niçe şehir ü diyâr seyr iderek
Tırabulus'a uğradum gezerek
- 14 O şehirde ikâmet itmiş idüm
Bir zamân istirâhat itmiş idüm

Beyitlerden anlaşıldığına göre bir müddet küçük çocuklara muallimlik yapmış, nazım ve nesir okutmuştur.

- 15 Bir niçe tıfla oluban üstâd
Okudup nazm u nesr idüp irşâd

Ders verdiği çocukların ana dilleri, büyük ihtimalle Arapçadır. Çünkü bazıları Farsça bazıları Türkçe öğrenmek istemektedirler. Her ikisini de elinden geldiğince öğretmiştir.

- 16 Kimisi Fârsiye tâlib idi
Kimi Türkiye şevki gâlib idi
- 17 Her birine ri'âyet eyler idüm
Kudretim yitdügünce söyler idüm

Öğretmenlik yaptığı sırada, Türkçe ve Farsça öğrenmek isteyen çocuklara Farsça kelimeleri Türkçe açıklayan ve Türkçe-Farsça güzel bir manzum sözlük meydana getiren Şâhidî'nin lügatini okutmuş; fakat çok zorluk çekmiştir:

- 19 Hazret-i Şâhidî çün ol merhûm
Bir lûgat eylemiş güzel manzûm
- 20 Hüb kılmış o nüsha-i tahrîr
Fârsî Türkice idüp tefsîr
- 18 Şâhidî okudup çeküp zahmet
Lîk gâyetde çekdiler 'usret

Fedâi, Şâhidî'nin lügatine nazire olan bir eser meydana getirmek istemiştir. Lügatın adını Farsça koymuş, Arapça kelimeleri Türkçe açıklamıştır. Arapların da bu eserden faydalanıp Türkçenin kudretinin, hakikatinin farkına varmalarını arzu etmiştir.

- 22 İstedim bir luğat idem bu fakîr
Luğat-ı Şâhidîye ola nazîr
- 23 Ki 'Arablar da nef'ini göreler
Gavrine Türkî lisânîñ ireler
- 25 O ki ola Fârsi anı şaldım
'Arabî Türkice beyân kıldım

Çocukların öğrenmelerini kolaylaştırmak için usul dâhilinde vezinli söz söylemiştir. Bu şekilde hem Türkçeyi anlamalarını hem de şiir veznine vakıf olmalarını amaçlamıştır.

- 28 Koydum anı şu resme mizâna
Ki qarîb ola fehm-i şıbyâna
- 29 Tâ ki Türkîye oluban 'ârif
Vezn-i şi're hem olalar vâkıf

Mukaddimenin sonunda, eserini okuyan çocukların bir dua ile kendisini anmalarını istemektedir. Çünkü Hz. Peygamber çocukların duasının kabul olduğunu belirtmiştir.

- 35 Kaşdım oldur ki okıyan evlâd
Bir duâ'yıyla ideler beni yâd
- 36 Didi elbette Hâk katında resûl
Tıflıñ olur duâ'ları maqbûl

Faydalı bir iş yaptığını düşünen Fedâi, Allah'ın resulünün "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır" hadisini hatırlatarak yazdığı eserin faydalı olduğunu dile getirir.

- 24 Didi Tañrı Resûli hayrû'n-nâs
O kişidür ki ola nâfi'ü'n-nâs
- 27 O ki müsta'mel ola beyn-i 'avâm
Kâdir olduça eyledim i'lâm

Kıta sırasını gösteren "El-kıt'atü'l-evvel", "El-kıt'atü's-sâniye" gibi başlıklar Arapça verilmiş, diğer manzum sözlüklerde olduğu gibi ilk kıtalarda dinî terimler yer almıştır. Fedâi, Şâhidî'nin kullandığı vezinlerle manzumeler yazmıştır. Giriş bölümüyle birlikte on altı ayrı vezin kullanmıştır.

Manzum sözlükler genelde Kur'an-ı Kerim veya Mesnevî'nin anlaşılması üzerine yazılmışken Tuhfe-i Fedâi, günlük hayatta sık karşılaşılan temel kelimeler üzerinde durmuştur. Arapçanın temel kavramları, basit kelimeler, kolay darb-ı meseller, hayvan ve bitki adları, sayılar vb. kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Fedâi'nin kullandığı dil ve cümle kuruluşları çocukların anlayacağı tarzda sade ve basittir. Fiil çekimlerinde kelimenin önce Türkçesi sonra Arapçası karşılık gelecek şekilde verilmiştir.

- 280 Diseñ bildüm 'ariftü di dağı 'areftü bildirdim
Yidüm diseñ ekeltü di dağı eḡ'amtü yedirdim
- 287 Sevinmekdür feraḡ ammâ yerinmek hem taḡassürdür
Tevazu' oldı alçaqlıḡ büyüklük hem tekebbürdür

Eserde Arapça kelimelere genellikle Türkçe karşılıklar verilmiştir. Yer yer, Arapça karşılıkları verilen kelimeler, aslen Türkçe olmadıkları halde halkın uzun zamandır kullandığı ve artık Türkçe kabul ettiği Arapça ve Farsça sözcüklerle açıklanmıştır.

- 156 Oruc şiyâm bayram 'id yakın qarîb uzaḡ ba'id

Devletsizdirler şakî devletlüye dirler sa'îd
beytindeki Arapça “siyâm” kelimesinin karşılığı olarak aslen Farsça olan ve kullanım alanı itibariyle Türkçe kabul edilen “oruç” gösterilmiştir. Diğer yandan beyitteki Arapça “şakî” ve “sa'îd” kelimelerinin karşılıkları olan “devletli” ve “devletsiz” kelimeleri de köken olarak Arapça'dır.

214 Mu'allimdir üstâd şakirddir ecîr
Kolaydır yesîr ü çetindir 'asîr

Yukarıdaki beyitte, Arapça “muallim” ve “ecîr” kelimeleri, Farsça olan “üstâd” ve “şakird” kelimeleriyle karşılanmıştır.

Cümle halinde verilen karşılıklarda birinci mısradaki Türkçe, ikinci mısradaki Arapça söz grupları zikredilmiş ve bu tür cümlelerin öğretici olmasına özen gösterilmiştir.

183 Yarın görür maşûdunu her kim bugünde şabr ider
Yakşaa' gâdâ maşûdehu'l yevmü küllü men şabr
213 Bilmezlerden et şakın sırrını maḥfi
Ân cühelâ iḥteris sırrıke aḥfi
211 Şarâb içmegi Hâk idüpdür ḥarâm
Ve ḫad ḥarrema'llahu şirbü'l-müdâm
304 Eliñ mâlına imrenme limalinnâs lâ taṭmeu'
Sözin 'âkılların iṣit kelâmü'l 'âkıln ismeu'

Kıtaların nazmında kullanılan veznin ezberlenmesi ve beyitlerin bu vezin üzerine okunması amacıyla kıta sonlarında takti beyitleri vermiştir. İlk mısradaki vezin, ikinci mısradaki takti gösterilmiştir. Fedâî, her kıtanın sonunda o kıtanın veznine uygun olarak eğitici, öğretici yanı ağır basan cümleler kullanmıştır.

125 Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
'İlm tahsîl ide gör kim dünyada yokdur sebât
305 Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün
Tut sünneti hoşnud ede gör Tañrı Resûlün
165 Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün
Vay oña kim 'ömrünü verdi yele ḥâşılın
394 Dalâletde ḫalan yitirdi yolun
Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün
358 Cehd eyle gözet edeb uşûlün
Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün

Eserin, anadili Arapça olan çocuklara Türkçe öğretmek olduğunu destekleyen aşağıdaki beyitte şair “Eğer Türkçe öğrenmek istiyorsan bunu ezberle” diyerek Türk aruzunda sık kullanılan bir vezinle kıtayı tamamlamıştır.

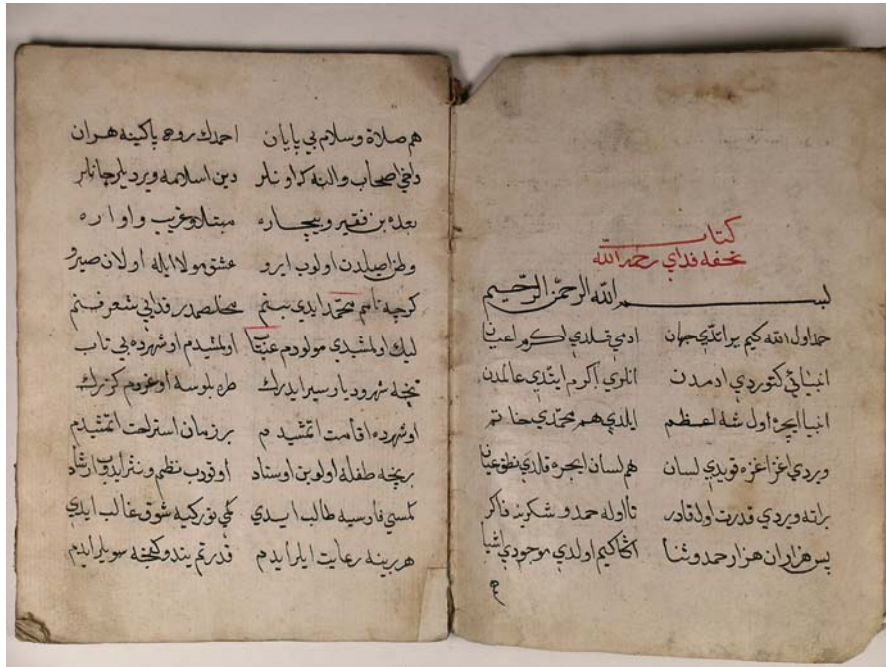
184 Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Hıfz et bunu ger istersen öğrenmege Türkî dilin

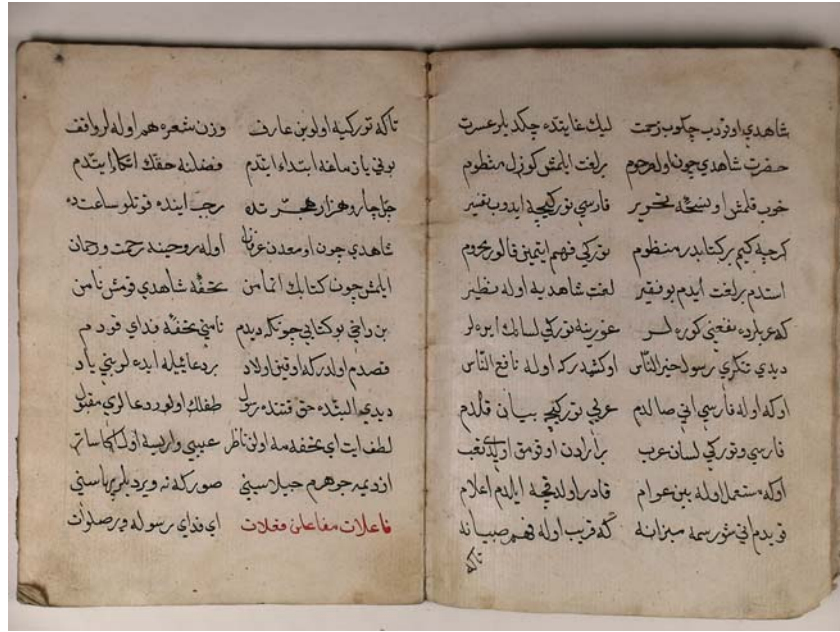
Sonuç

Tuhfe-i Fedâî Anadolu sahası dışında, Osmanlı coğrafyasının uzak bir yerinde, Trablusşam'da kaleme alınmıştır. Eser, imparatorluk sınırları dâhilinde vücuda getirilen aynı türdeki diğer manzum sözlüklerden farklı olarak anadili Arapça olan çocukların Türkçe öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla yazılmıştır. Genelde Kur'anı anlamaya

yönelik telif edilen Türkçe-Arapça manzum sözlükler ve Mesnevî’de geçen kelimeleri öğrenmeye yönelik Türkçe-Farsça manzum sözlükler Anadolu sahasında yazılan sözlüklerin kaynağı oluşturmaktadır. Tuhfe-i Fedâi ise Türkçeye duyulan ihtiyaçtan dolayı meydana getirilmiştir. *Tuhfe-i Fedâi* bu özelliği dolayısıyla manzum sözlük geleneğimiz içinde kayda değer bir yere sahiptir. Diğer yandan Antep’ten bu kadar manzum sözlük yazarının çıkması da üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Geniş bir alana yayılmış Osmanlı coğrafyasının herhangi bir yerleşim merkezinde, sözlükler konusunda bu kadar sayıda eser kaleme alınmış bir başka şehir bulunmamaktadır. Manzum sözlüklerimizin ortaya çıkarılması, genellikle ihmal edilmiş bu alan için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir Abdülkerimoğlu, "Mahalli Bir Şair: Muhammed Şakir Efendi", *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, 1997, s.501-508
- Abdülkerim Gülhan, "Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil ve Üslûp Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.
- Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuḥfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- Ahmet Kazım Ürün, "Halep, Şam ve Trablusşam Mevlevîhânelerinin Günümüzdeki Durumu", *X. Millî Mevlâna Kongresi*, 2002, C.I, s.73-78
- Atabey Kılıç, "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Şıbyân", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu 6-7 Mayıs 2005 Urfa*, (haz. Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2006.
- Atabey Kılıç, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Şıbyân -1- (İnceleme)", *Turkish Studies*, 1. Cilt 2. Sayı Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 81-100. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi2/makale/kilic.pdf> ;
- Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Laçın Yayınevi, Kayseri 2001
- Atabey Kılıç, "Denizlîli Mustafa b. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 6-8 Eylül 2006 DENİZLİ.
- Atabey Kılıç, *Bosnavî Mehmed Necîb Sühba-i Şıbyân Şerhi Hediyetü'l-İhvân (İnceleme-Metin)*, Laçın Yay., KAYSERİ 2007.
- Atabey Kılıç, *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuḥfe-i Vehbî-Tuḥfe-i Şâhidî-Sühba-i Şıbyân*, Laçın Yay., KAYSERİ 2007.
- Atabey Kılıç, "Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2095'te Kayıtlı Mevlevî Mecmûası Hakkında", (Okt. Zehra Gümüş ile birlikte) *Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumu*, 29-30 Eylül 2007, MANİSA.
- Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlahî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 30.
- Cihat Erol, *Muhammed Şakir Efendi Hayatı, Eserleri ve Enisü'l-Uşşâk Adlı Divanı*, Gazi Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1995.

- Dursun Ali Türkmen, *Mütercim Asım Efendi ve Tuhfe-i Âsım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Gaziantep Meşâhiri*, CHP Basımevi. Gaziantep 1939.
- Kudret Altun, *Tuhfe-i Kusûrî ,Tazmîn-i Şâhidî (İncelemeMetin-Sözlük)*, Laçın Yayınları, Kayseri 2002.
- Necmettin Yurtseven, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2003.
- Ömer Asım Aksoy "Dürrü'n-nizam ve Nazmü'l-cevâhir", *TDAY Belleten* 1960, s.144-171.
- Ömer Asım Aksoy "Dürrü'n-nizam-Nazmü'l-cevâhir", *Başpınar Dergisi*, S.29, Temmuz 1941. s.713.
- Ömer Asım Aksoy "Nazmü'l-Cevâhir" *GKD*, C.2, S.15. s.53;
- Ömer Asım Aksoy, "Nazmü'l-Leali Buldum", *Gaziantep Kültür Dergisi (GKD)*, C.1, s.248.
- Ömer Asım Aksoy, "Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leal", *TDAY Belleten* 1959, Ankara 1988, s.205-248.
- Ömer Asım Aksoy, "Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leal Üzerine Tamamlayıcı Bilgiler", *GKD Broşür Yay.*, Gaziantep 1961.
- Ömer Asım Aksoy, *Hasan Aynî ve Nazmü'l-Cevâhir*, Gaziantep 1959.
- Erika Glasen, "Trablusşam Mevlevîhanesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Mayıs 1996, s. 27.
- Sadi Çöğenli, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 7-8, Kasım 2000-Nisan 2001, s. 99-134.
- Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999.
- Zehra Gümüş, "Tuhfe-i Şâhidî Şerhlerinden Tuhfe-i Mir'in Şerh Metodu", *Mevlânâ, Mesnevi, Mevlevihaneler Sempozyumu*, 30 Eylül-01 Ekim 2006, MANİSA.